

Havainnot

Ajattelu, kieli ja todellisuus kontrastiivisen kielen- tutkimuksen lähtökohtana¹

MARJA-LEENA ITÄLÄ

Georges Mounin (1976: 78—79) sanoo, että ihmiset eivät näe sitä, mille heillä ei ole mitään nimeä, että he eivät erota tarkkaan, mitä heidän kielensä ei tarkkaan tunne. Ihmiset eivät näe samalla tavalla tätä maailmaa, joka heillä kaikilla kuitenkin on silmiensä edessä. Onko asian laita näin? Tarkastelkaamme esimerkiksi lausetta *Murhattu kaksoisagentti löytyi kellarista* ja sen saksankielistä versiota *Der ermordete Doppelagent wurde im Keller gefunden*: mitä kumpikin versio tuo silmiemme eteen? Konkreettisen murhatapahtuman osalta ilmeisesti saman asian, lokaalisen tilanteen kielellisen toteutuksen osalta taas suurin piirtein seuraavan: ilmeisesti sen, mikä suomen kielellä löytyy »jostakin», täytyy saksan kielellä tulla löydettyksi »jossakin».

Opiskeluajanani eräät opettajat väittivät, että suomalaiset ja saksalaiset tällaisessa tapauksessa ajattelevat eri tavalla. Onko väite otettava vakavasti? Lauri Hakulinen (1979: 525—526) esimerkiksi kirjoittaa — korvaten löydetyn kaksoisagentin sormuksella — seuraavasti: »Kun taas sanotaan esim. ”Sormus löytyi lattialta”, ajatellaan vähemmän sitä (itsestään

selvää) asiaa, että löytyminen tapahtui lattialla oltaessa, kuin löytämisen tulosta, josta aiheutui se, että l a t t i a l t a sormus voitiin siirtää parempaan talteen.» Murhatapausta kuvaava lause implikoi siis suomalaisen poliisitarkastajan lausumansa ajatuksen, »että siirretään kellarissa oleva kaksoisagentti sieltä parempaan talteen». Saksalaiselle etsiväkollegalle tällainen ajatuksenkulku ilmeisesti olisi vieras. Tämä ongelma on kiistanalainen ja yleisesti tunnettu. Kyseessä ovat suhteet ajattelun, kielen ja objektiivisen todellisuuden välillä, ja näissä suhteissa tahtoisin hetkisen viivähtää.

Esimerkiksi Whorfin metalingvistiikka tai Weisgerberin sisältöön perustuva kielen tarkastelu välittävät meille sen ensi silmäyksellä selvän ajatuksen, että kielen puhuja kokee ja määrittää maailmansa äidinkieliensä silmälasien läpi. Vaikka tätä käsitystä vastaan on käynyt argumenttien rynnäkkö, ei koskaan kuitenkaan täysin ole voitu päätyä sen kategoriseen kieltämiseen. Esimerkiksi Koller kritikoi Weisgerberia ja Whorfia kielen yliarvostamisesta tiedostuksessa. Samaa hengenvetoon hän (1979: 144) sitten sanoo, että kieli kuitenkin vaikuttaa meidän käsityksiimme todellisuudesta. Edes Helbig (1974: 140) ei seikkaperäisessä Weisgerberin kritiikissään voi olla toteamatta — tosin vain kahdella sivulauseella —, että ihminen elämänsä ajan epäilemättä on äidinkieliensä määräävän vaikutuksen

¹ Väittelynalkajaisesityelmä Turun yliopistossa 22. syyskuuta 1984.

Havaintoja

alaisena ja näkee monet asiat äidinkielen-
sä silmälasien läpi.

Vähiten pahennusta herättäneen kom-
promissi, jonka mukaan kieli toisaalta
ohjailee tai väylää ihmisen ajattelua ja
ihmisen asennoitumista häntä ympäröi-
vään todelliseen maailmaan ja jonka mu-
kaan ihminen toisaalta — tätä ympäris-
töään hahmottaen ja edelleen kehittäen
— luo kieltä tämän hahmottamisen ja ke-
hittämisen henkisenä peilikuvana. Ihmi-
nen on äidinkielsensä ns. maailmankuvan
armoilla, ja samanaikaisesti hän muotoi-
lee tätä maailmankuvaa. Välittynyt maail-
mankuva on kielestä toiseen erilainen.
Elämämme on kuitenkin kansainvälisty-
nyt ja kansainvälistyy edelleen, ja siksi
erilliskielinen maailmankuva tasoittuu
yhä enemmän.

Kielen maailmankuva on kuin mosaii-
ki: se koostuu lukemattomista maail-
mankuvan katkelmista, joissa kielen ns.
henkinen ote objektiiviseen todellisuuteen
on parhaiten demonstroitavissa. Kun tar-
kastellaan maailmankuvan katkelmaa,
jonka kieli x ja kieli y tuottavat suhteessa
samaa reaalisesti ilmioon, niin karkeis-
taen voidaan havaita kaksi tyyppiä:

a) Kumpaankin kieleen liittyvä ajatte-
lutapa on lähtökohdiltaan identtinen,
mutta kielet eroavat osittain tämän ajatte-
lu- ja käsitystavan kielellisessä konkreet-
tistamisessa.

b) Kumpaankin kieleen liittyvä ajatte-
lu- tai käsitystapa eroaa jo lähtökohdissa.

Jos esimerkiksi etsii Nykysuomen sa-
nakirjasta hakusanan *koira* ja vastaavasti
Klappenbachista sanan *Hund*, niin tapaa
kieleen kietoutuneen katkelman todelli-
suutta, jossa tulee ilmi koko skaala mei-
dän tunteenomaisia ja henkisiä suhtau-
tumistapojamme tähän eläinlajiin. Kieles-
sä kuvastuva koiran kuva maailmanku-
van katkelmana vastaisi saksan ja suo-
men kielessä mainitsemani tyyppiä a, toi-
sin sanoen se on lähtökohdiltaan sama.
Sille on tunnusomaista ensinnäkin posi-
tiivinen aspekti, jota edustavat esimerkik-
si sellaiset fraasit kuin *treu wie ein Hund* ~
uskollinen kuin koira, toisaalta negatiivi-

nen aspekti, jota edustaa esimerkiksi
hundsfüttisches Benehmen ~ *koiramainen*
käytös. Ero löytyy nyt siitä, miten kum-
mankin aspektin hahmotus poikkeaa ta-
paus tapaukselta. Näin voidaan saksassa
esimerkiksi *auf den Hund kommen*, toisin
sanoen tuhoutua moraalisesti tai talou-
dellisesti. Suomessa ei asiaa ilmaista vas-
taavasti (siis: »tulla koiralle»). Suomessa
taas joku voi hoitaa koiran virkaa —
minkälaiset virat tietysti myös saksankie-
lisissä maissa ovat mahdollisia, vaikka
asiaa ei ilmaista vastaavasti.

Esimerkin tyyppistä b esittää Whorf,
nimitäin perusluonteisen eron ajanku-
vassa, joka ilmenee hopi-intiaanien ajatte-
lussa ja kielessä, vastakohtana ajankuval-
le, joka on olemassa useimpien kansojen
ajattelussa ja kielessä. Jälkimmäinen on
luonteeltaan kinemaattinen, ja sille on
tunnusomaista kolmiosainen lineaarinen
kulkua: menneisyys—nykyisyys—tulevai-
suus. Edellinen on tästä täysin poikkeava
ilmiö. Se sisältää samanaikaisesti sen, mi-
kä objektiivisesti on tai oli, manifestoitu-
neena kompleksina ja sen, mikä subjek-
tiivisesti elää toiveissa ja unelmissa, mani-
festoitavana kompleksina. Kumpikin
kompleksi on aikailmiön kaksi saman-
aikaisesti koettua ja toisiinsa liittyvää
osa-aspektia. (Whorf 1963: 103—106.)

Kun tarkastellaan saksan ja suomen
kielessä asioiden ja olioiden lokaalista jär-
jestystä objektiivisen todellisuuden osana,
voidaan sanoa tämän maailmankuvan
katkelman vastaavan tyyppiä a, toisin sa-
noen peruskäsityksiä objektiivisen todellisuuden lokaalisesta järjestyksestä voi-
daan pitää identtisinä. Erot löytyvät tä-
män lokaalisen järjestyksen osa-aspektien
toteutuksesta. Kummallekin kielelle on
yhteistä se, että objektiivisen todellisuuden lokaalinen järjestys käsitetään dynaamisesti ja staattiseksi ilmiöksi. Lokodynaaminen ja lokostaattinen aspekti hahmottuvat verbien avulla, varsinaiset lokaaliset järjestysperiaatteet taas lokatiivisten prepositioiden, postpositioiden ja suomen kielen osalta myös paikallissijojen avulla. Todellisia olioita, jotka sisäl-

tyvät erilaisiin staattisesti tai dynaamisesti määritettyihin lokatiivisiin suhdessysteemeihin, edustavat substantiivit.

Periaatteellinen yhdenmukaisuus juuri näiden lokatiivisten suhdessysteemien rakenteessa on sangan ratkaiseva tekijä. Yhdenmukaisuus ilmenee ensinnäkin dynaamisesti määritettyjen järjestysten alalla samanlaisissa suuntatyypeissä, toisin sanoen 'mihin'-, 'mistä'- ja nollasuunnassa, jossa nollasuuntatyyppi esiintyy kahdena varianttina, joko intralokaalisena 'missä' (*Er reist in Finnland ~ Hän matkustaa Suomessa*) tai kursolokaalisena 'mitä pitkin', toisin sanoen kulkureitin tunnusmerkkinä (*Er reist durch Finnland ~ Hän matkustaa halki Suomen*). Staattisten järjestysten puitteissa dominoi saksassa ja suomessa samalla tavoin nollasuuntasysteemi, joka ilmaisee intralokaalisesti 'missä' (*Er ist ~ lebt in Finnland ~ Hän on ~ elää Suomessa*). Kummassakin kielessä voidaan lokatiiviset suhteet, esimerkiksi olioiden väliset mahdolliset peruskonstellatiot, liittää samoihin periaatteisiin: lineaaris-vertikaalisen (*auf dem Schrank ~ kaapin päällä*), lineaaris-horisontaalisen (*vor dem Schrank ~ kaapin edessä*) ja vapaan lineariteetin (*zwischen den Schränken ~ kaappien välissä*) periaatteeseen sekä ei-lineariteetin periaatteeseen (*nahe dem Schrank ~ kaapin lähellä*). Lokatiivisia järjestyksiä kummassakin kielessä määrittävät myös rinnastuksen tai koordinaation periaate (*neben dem Schrank ~ kaapin vieressä*) ja täyttämisen tai okkupaation periaate (*Schrank im Zimmer ~ kaappi huoneessa*) että kaksiolotteisen (*Schrank auf dem Hof ~ kaappi pihalla*) suhteuttamisen. Erot eivät siis ilmene lokatiivisissa perusjärjestyksissä. Me törmäämme niihin tietyillä lohkoilla, johon alussa mainitsemani murhatapauksen kielellinen toteutus kuuluu.

Eroalueita luonnehtivat seuraavat

merkittävät ilmiöt: Toinen pääilmiö koskee verbien lokosemanttista ilmaisukykyä ja tässä ennen kaikkea siihen liittyvää, erityisesti suomenkielistä tai saksankielistä suunnan ilmaisemista, jossa ilmenee erilainen näkötapaa. Toinen pääilmiö on yhteydessä siihen, että suomen lokaalirelaattoreina esiintyvien postpositioiden ja prepositioiden sekä paikallissijojen ilmaisukyky on monipuolisempi kuin niiden saksalaisten vastineiden. Tämä monipuolisuus perustuu ensinnäkin kvantitatiivisiin eroihin, ts. suomessa lokaalirelaattoreja on enemmän kuin saksassa. Kvalitatiivista seurausta ovat eriytyneemmät ilmaisutavat. Muut laatuerot ilmenevät siinä, että koko joukko konstellatiotyyppejä suomessa voidaan ilmaista kaikkina kolmena suuntavarianttina, siis 'mihin'-, 'mistä'- ja nollasuuntana (esim. *viereen, vierestä, vieressä, vieritse*), kun taas saksassa tietty konstellatiotyyppejä voidaan ilmaista liittyneenä enintään kahteen suuntavarianttiin, 'mihin'- ja nollasuuntaan (*neben*: akk. tai dat.) tai vain yhteen suuntavarianttiin, nimittäin 'mihin'-suuntaan (esim. *zu*), 'mistä'-suuntaan (esim. *von*) tai 'missä'-suuntaan (esim. *bei*).

Otan esimerkiksi konstellatiotyypin »sivuittainen koordinaatio». *Viereen* ilmaisee tässä 'mihin'-suunnan, *vierestä* 'mistä'-suunnan ja *vieressä* sekä *vieritse* nollasuunnan, *vieressä* intralokaalisesti (*olla jonkin vieressä*) ja *vieritse* kursolokaalisesti (*tulla jonkin vieritse*). 'Mistä'-suuntaa ja kursolokaalista nollasuuntaa toteuttamaan ei saksalainen vastine *neben* kykene, vaan näiden toteuttamiseksi täytyy saksassa käyttää muita kielellisiä keinoja tai lisäkeinoja: esim. *Laukaus tuli talon vierestä* (sananmukaisesti: *Der Schuß kam »von neben dem Haus«*) ~ *Der Schuß kam von einer Stelle neben dem Haus*; *Hautajaisaatto tuli kirkon vieritse* (sananmukaisesti: *Der Leichenzug kam »neben der Kirche entlang«*) ~ *Der Leichenzug kam an der Kirche vorbei*.

Tutkittaessa edellä kuvatun kaltaisia lokosemanttisia ongelmia on otettava huomioon eräitä tärkeitä kysymysryhmiä:

Havainnot

1) Kuinka ja miten laajalti verbit, prepositiot, postpositiot ja paikallissijat sekä substantiivit kykenevät ilmaisemaan objektiivisen todellisuuden lokaalisia asiain-tiloja, toisin sanoen, minkä laatuinen on niiden lokosemanttinen ilmaisukyky.

2) Missä muodossa ja kuinka laajalti niiden kielellisten keinojen signaalit ovat osallisia, kun hahmotettavana on jostakin lokaalisesta asiain-tilasta muodostetun ilmauksen kokonaissignaali, tai — karkeistettuna — mikä osallisena olevista signaaleista dominoi kokonaissignaalissa ja mihin tällainen dominanssi perustuu.

3) Kolme mainittua kielellistä keinoa muodostavat todellisten lokaalisten asiain-tilojen ilmaisemiseksi lokatiivisen suhdeverkon. Millä tavalla siinä tulevat näkyviin yksityisen kielen kannalta erityiset ilmaisu- ja (tietyissä mielessä myös) ajattelun mallit taikka ajattelun aspektit, ja millä kielen keinoilla on silloin pääosuus?

Kuten nuo kolme kysymysryhmää osoittavat, on tällaisen tutkimuksen lähtökohta, toteutus ja tavoitteen asettelu puhtaasti semanttista. Kuvauksen ja analyysin kannalta on alusta alkaen välttämätöntä, että painopiste suhteutetaan todellisuuteen. Ilmenevät semanttiset ongelmat ovat näet luonteeltaan suuressa määrin ontologis-pragmaattisia, ja suhteessa tähän niiden luonteeseen ne myös pitää käsitellä.

On lopulta aina otettava huomioon kaksi asiaa: lokaaliset seikat objektiivisen todellisuuden ilmiönä sekä niitä vastaavat lokatiiviset asiain-tilat kielellisinä ilmiönä; niiden kauttahan oikeastaan vasta konkreettiset lokaaliset ilmiöt ovat sellaisenaan intellektuaalisesti käsitettävissä. Sellainen lause kuin *Ylitarkastaja Numminen löysi murhatun kaksoisagentin kellarista* kehittää lokatiivisessa suhdeverkoossaan oikeastaan sen, minkä puhuja sitten käsittää todellisenä asiain-tilana, sillä todellisuudessaan tässä on olemassa vain tiettyjä konkreettisia olioita: »ylitarkastaja Numminen» ja »murhattu kaksoisagentti», jotka molemmat ovat joten-

kin ja jossakin olioissa »kellari», ja tässä ylitarkastaja edustaa aktiivista toimintaa.

Kun kuvataan ja analysoidaan lokatiivisia kielen keinoja ja niiden suhteita toisiinsa, näyttää mielestäni yksinkertaisimmalta kielelliseltä lähtökohdalta yksinkertainen lause ilmaisemassa tiettyä lokaalista tilannetta. Tätä lausetta lokosemanttisenä ykseytenä voidaan nimittää lokaatioilmaukseksi. Tällaisella lokaatioilmauksella on tietty rakenne, jota voidaan luonnehtia kahdella kompleksilla. Toinen kompleksii, niin sanottu perusrakenne, sisältää predikaattiverbin sekä subjektin tai subjektin ja objektin. Perusrakenteessa reaalistetaan ennen kaikkea lokaatiotyyppi (esim. juokseminen, asuminen jne.) sekä paikannettu tai paikannettava olio. Toista kompleksia voidaan nimittää kokontekstiksi, ja sen muodostavat paikan ja suunnan adverbialit. Tämä toinen kompleksii sisältää lokatiiviset prepositiot, postpositiot ja paikallissijat, siis lokaalirelaattorit ja paikan indikaattoreina esiintyvät substantiivit. Lokatiivisessa prosessissa määrittävät edelliset lokatiivisen relaatiotavan, jälkimmäiset viittaavat oloon, joka esiintyy varsinaisena paikkana, missä tai minkä suhteen jotakin tapahtuu tai on. Tällä lokaatioilmauksen kahtiajaolla on puhtaasti heuristiset syyt, sillä näin on mahdollista määrittää, millaisia ilmaisukyvytään ovat keskeiset lokosemanttiset kielen keinot: verbit ja lokaalirelaattoreina toimivat prepositiot, postpositiot ja paikallissijat.

Tarkastellaan nyt sitä lokatiivista suhdeverkkoa, joka muodostuu perusrakenteen ja kokontekstien välittämien signaalien yhteispelistä. Havaitaan, että verbin signaalin aktiivisen roolin ohella erityisesti lokaalirelaattorisignaalin aktiivinen rooli leimaa lokaatioilmauksen kokonaissignaalia. Näin lokaalirelaattorisysteemillä on suuri merkitys, paitsi sen rakenteen kannalta sinänsä, ennen kaikkea siinä, millaisia ovat — kontrastiiviselta näkökannalta — sen yksityiselle kielelle ominaiset määrä- ja laatuerot. Tämän

vahvistaa myös kokemus siitä, että kieltä opettelevalle prepositioiden käyttö voi kehittyä todelliseksi painajaiseksi.

Lokatiivinen suhdeverkko tuo uuteen valoon myös koko joukon valenssin mukaisia suhteita, erityisesti paikan ja suunnan adverbiaalien osalta. Puhtaasti lokosemanttiselta perustalta muodostetaan nimittäin lokaalirelaattorien kautta verbiin suhteita. Niiden vallitessa on lokatiiviadverbiaalia, joka sisältää lokaalirelaattorin ja jonka klassisen valenssikäsityksen

mukaan pitäisi usein olla määrite, kuitenkin pikemmin pidettävä täydennyksenä. Tässä sitten tosin täydennyksenomaisuus syntyy kiertotietä lokaalirelaattorisignaalin lokodynamiikan kautta esim. käyttämällä 'mihin'-sijaa lauseessa *Takaaajettu kaksoisagentti väsyi Henrikinkadulle* ja siis vastakohtana lauseelle *Takaaajettu kaksoisagentti väsyi Henrikinkadulla* (vrt. Hakulinen 1979: 525; Alhoniemi 1975: 10).

L Ä H T E E T

ALHONIEMI, ALHO 1975: Eräistä suomen kielen paikallissijojen keskeisistä käyttötavoista. — Sananjalka 17 s. 5—24.

HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.

HELBIG, GERHARD 1974: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. München.

KLAPPENBACH, RUTH—STEINIZ, WOLFGANG (julk.) 1970—1977: Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, Band 1—6. Berlin.

KOLLER, WERNER 1979: Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Heidelberg.

MOUNIN, GEORGES 1976: Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung. Aus dem Italienischen von Harro Stammerjohann. München.

Nykysuomen sanakirja 1951—61: Porvoo.

WEISGERBER, LEO 1971: Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik. Von den Kräften der deutschen Sprache. 4. Auflage. Düsseldorf.

WHORF, BENJAMIN LEE 1963: Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie. Herausgegeben und übersetzt von Peter Krausser. München.